

Årsmanus

På Året

Efter CHRISTI BÖR

1738.

Utrålnad och ståld

Ell Jönköpings Meridian,

af

DANIEL MENLÖS,

Acad. Carol. Goth. Mathes. Profess. Reg. & Ord. nec
non Academiæ Imperialis Leopoldino-Ca-
rolinæ Naturæ Curiosorum Col-
lega & Membrum.

Tryckt hos Sal. Galld's Enkia

Continuation

Om

Bränne-och Wedebesparingen.

Sådra årets Almanach, gjorde jag genom 39 ansförde momenta, ett listet utkast, huru och på hvad sätt jag, til en början, iåncke afhandla den nyttige delen af vår års teconomie, som skal underwisa os, huru och på hvad sätt, vi stole så bruks eiden os til nyta, at vi både erhålla vårt åndamål och lärwål med någen besparing af det åmme, hvare med elden föddes och underhålls, hindra, at våra flogar ej måtte mehe och mehe bli förvandlade til slåttmack. Nu, denne gången, denar jag gå igenom benämnde momenta, närmare förklara deras innebörd

bärd och leta ut det, som icke allenaft stal
tieno os til grund, där på at siddja vår
Praxis; utan oec färtia os i stånd, at med
eftertryck så gripa an sieliswa saten, at wi
1. Skole funna dömma, om och huru wi-
da, en ang swen eller redan inrättad eld-
stad, såsom: en spis, en järn- eller lac-
telugn, en inmurad brygge eller Bråns-
panna, en Bakugn, en Lölna och mehra
sådant, kan fulgdea, antingen den ut-
lofswade eller den til värt behof och a sicht
nödige och erforderlige effect och wårkan
och jämvis prästera den projecterade och
föremåntade berparing af med och bränne.
2. ej skole behöfwa rukka den gamla in-
rättningen af dese opnåmde och flere eld-
ständer; men icke desto mindre ernå fruch-
ten af det som påsyttas och 3. skole vid-
samma eldstäders å nyo inrättande och up-
murande

murande taga i acht alla sådane mätt och
steg, hvarigenom icke ellenast desse utan
och flere nyttige affischter med önsklig fram-
gång och nyta måtte funna beskrävias och
erhållas. Se nu på huru oec på hwad
sät det sker.

S. I. Ansörer at Elden utan luft är ett döde väsende.

Hvad elden är för en ting, det vätar jag
sig intet at säja oec at berätta hvad han in-
tet är, det är ingen konst och lönar icke heller mö-
dan; efters man blir där af lika flok sedan som förr;
ty undamålet erhålls icke på det sättet uti natur-
liga ting, utan rätta vägen, at inhänta någon
fundskap där om, beror endast der uti, at genom
många rön och förföt inhänta och utforska egens-
kaperna af de naturliga ting, jämte deras krafft,
så väl som de lagar, hvilka åtskillige förändrin-
gar där af i acht taga uti hvarje grad af den där
af flytande effek och wårkan. Som vi nu tilsölio
af den Methode, träffa uti Naturen en hel hov si-
na Materier, til exempel: liusez, Magnetens,
Tyngdens och Electrijetters Materier, så hysse
fig

sig icke på lilla sätt för os en annan, som vi kalla
Wärmans Materia. Sedan man en gång fått
sätt på denne materien uti Naturen, så har man
intet svårt före, hvarken att finna hvad den Elden
har sitt ursprung, eller huru och på hvad sätt han
får sin uppkomst och kommer för en dag; Ty när
man utaf sorsfarenhetet först met det, af wärmens
effect och wärckan är gansta åtskillig, så har man
och intet ondt före, at sedan gjöra det slut, at des
kraft åtmen måtte kunna ökas och minskas til mehr
eller mindre grader. När vi sedan lägge det där
til, at inga förändringar se, med mindre the icke
hafwa sin wisa grund och orsak, så faller vi icke
utan ståhl på den tancken, at the åtskillige grader af
Wärmans kraft och wärckan, hvilka vi dageligen
och stundeligen märke, utaf ingen ting annat här-
stamma, än utaf en mehr eller mindre tilsaz och
myckenhet utaf berörde materiers delar, som års
brachte antingen til en mehr eller mindre fäthet
eller rörelse hins emellan. Elden är altså åtmen det
samma som wärmen, men undsär då först namn af
Eld, när wärmen, sedan han genom hvarjehande
medel är worden ophezad och förstärkt, har eran-
cerat til den höga grad, at des kraft förmår bris-
ta ut, antingen uti en fortårande eller oplösnande
effect och wärckan och således wisa sig för os uti
det lynnet, både til lius och färg, hvaruti vi åtles
da och märcke det samma, som vi kalle Eld. För
midlyftigt wäre det, at upräkna alla egenhaver af
elden, utan vi vele noja os allenaft med en eller

All

annan, som hörer til wärt ändamål; då först kom-
mer i betrachtdz at wisa, at Elden utan luste
är ett döds väsende, thet är: Så krafftig, som
Elden är, då han får nyttia lusten och genom dess
anstrykande blir oprörd, så swag, dålig och död är
han deromot / när han missar antingen där af nä-
gon dehl eller hela dess umgänge och granskav. Prof-
där af har man dagelig för ögonen: hvarföre flæ-
knar Elden när man fastar watn där på? tro intet
at det sker för den orsaken full, at watnet är kalt
och vatt eller Eldens fiende och mästare; torr sand
sand fastad på Elden gjör samma wärckan; utan
därföre, at watnet slänger lusten ute från elden,
sliper honom derifrån samt hindrar, at han intet
far vara dess närmaste granne: tänd elden i en lin-
tätte och tag sedan ett linflåde och kasta hastigt der-
öfver och täpp tätt åt och wäl igen på alla sidor,
så sal du få se, om du icke skal frälsa rätten utan
watn. Det är wäl en god raison som han anföres,
hvarföre det kommit i alment bruk, at hälde ta-
ga watn til at släcka elden ned och intet så gierna
sand, jord eller någon annan materia; at det ge-
menligen altid är närmast vid handen, snarast at
tilgå och låter sig begivningslöst handteras, össas och
dragas uti allehanda slags käril samt genom spru-
tor och andre Instrumenter ledas och twingas til
de ställen man har det af nöden; Men så lenge man
inbillar sig och fulleliga tror, at watnet är en ma-
teria, som är inkom gjord at släcka elden ned,
utan at man ser på de rätta natturliga orsakerne,
eller

eller at des belor stänger och slutar luftten
kort, än andre materier från elden, så lärer förs
modeligen den sednare grund haftra öfverhanden,
var man ser naturen an med sådane ögon, som
wederbor, thet är: medger, at alt som därutinna
per, har sin tilräckliga grund och Mechaniske or-
sak, (fast vi intet finna begripa den samma, sorr
än vi förena vårt förfuist tilhöra med många rön
och försök:) så lära vi finna det stå fast, at det är
ett generailt sätt til at släcka elden, at man betas-
ser den samma antingen någon del eller all gemens-
kap med luften; ty alla medel, som man til denne
ne fund uppsunnit, at förråta denne idland anges-
lägna sysla nog, gå allecammans både där
på ut, och finna jämval på intet annat sätt för-
klaras. När den stora wädelden i London år 1666
hade til en stor dehl förtart denne Staden och alt
hopp war ute, at finna få den samma utsläckd, då
blef han omhider på det sätter dämpad, at ett fruts
hus sprana i luften. Afven det samma skedde ock
för nägra år sedan uti Staden Wien och vi wete,
at denne konsten altid haft god framgång vid flits
tilfället i Stockholm; ty då man lagt in uti det
itände huset en med frut fyld sprängtista eller
Bomb: har elden på en gång blifvit dämpad. Jämn-
för man nu dese eldsläckande Methoder med the
försök, som til Naturens kärnedom plåga anställas
med Lust-pumpen och andre Machiner och Instru-
menter, så inhåmka wi där utaf, at elden genom
frut af samma orsak blir utsläckd, som att lins el-
ler

ler entäud Spiritus Wins, satt under en glag-
klocka på Lust-Pumpen, redan släcknar ut, när
man alleenast wid på trediedelen pumpat kort luft-
ten urt berörde fläcka; ty det är lika mycket på
hwad sätt luften til sin tätthet försvagas, antingen
det ster uti en klocka genom pumpning, eller utt
ett hunc genom frut, som då det smäller af, för-
medelst den där af slytande hastiga och starka wär-
men, widgar luften ut och jägar honom bort ge-
nom fönster och dörrar, så at rästen blir ansenlig;
tunnare och glesare än den förr war: Begge för-
söken foimia endå der uti öfverens, at Elden släc-
tes för den orsaken ut, at luften blef til sin tät-
het försvagad och tunnare giord, än Elden kunde
der uti hafwa sitt nödiga lif och underhåld. Till
ett varmt rum eller Badstugu ser man, at ett lins
intet brinner så fristl som uti ett smalt; ty luften,
som uti det förra, genom warmen är utvidgad och
bordrefwen, är intet därsammastådes så tät, som
uti det sednare, hvilket ingen sådan ändring up-
dergåt. Ut en lycka, hvareft ingen väderwåks-
ling är emellan bottnan och mynningen på inket,
tan väl ett lins brinna en eller annat minut; men
sedan måste det nödvändigt släckna ut, fast du
berörde mynning oswagg til å spen; efter luften
minum

Innom den tiden är blefven opvärmd, utvidgad,
och dordreswen samt således förlorat den wisa tåthet,
som til lågans lif underhåld nödvändigt årför-
dras: Och det är orsaken, hwarföre Gla smästare
och Bleckslagare, som göra lyckor, antingen vid
botnen uti kanten på en glasruta, genom ett li-
tet håhl, eller uti sielfwa botnen, genom ett li-
tet bläck-rör, laga så, at luftten kan spela in
nedan och ut oswan til, på det luftten inne uti
lyckan, förmedelst en sådan väderväxling, måt-
te ständigt kunna hållas fulen och tilsölje der af
vid sin behöriga tåthet.

Continuation föjer, om Gud wil, här näst.

